

Nâbî Divanında Celâlî İsyanı Celâlî Rebellion in Nâbî Divan

Bahanur ÖZKAN BAHAR*

Öz

Kendine has öğretici, öğüt verici, yol gösterici üslubu ile Nâbî, Divan şiirinin en önemli isimlerinden birisidir. İlk gençlik yıllarını Urfa’da geçiren şairdeki cevher, İstanbul’a geldikten kısa bir zaman sonra Musahip Mustafa Paşa tarafından fark edilmiş ve bu cevher devlet ricalinden hatta zaman zaman bizzat padişah tarafından taltif edilmiştir. Hayatının büyük bir kısmını İstanbul, Edirne, Halep gibi dönemin önemli şehirlerinde geçiren şair, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde yaşanan hadiselerle yakından tanık olmuştur. Yazar ve şairliğinin yanında önemli bir düşünce adamı olan Nâbî, şahit olduğu meselelere duyarsız kalmamış, kendisi ve içinde bulunduğu toplum için dersler çıkarmıştır. Şairin hemen hemen bütün eserlerinde bu derslerden izler bulunur. Çalışmaya konu olan Nâbî’nin önemli eseri Divan’ı da, şairin şahit olduğu altı padişah döneminin adeta bir özeti gibidir. Şair, divanında yer alan tarih konulu kaside ve tarih manzumeleriyle döneminin tüm mühim hadiselerine ışık tutmaktadır. Çalışmanın konusunu ise bu tarih manzumelerinin ilki olan ve “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” başlığı taşıyan Celâlî isyanlarını konu edinen manzumedir. Şairin doğumundan yirmi yıl kadar önce gerçekleşmiş hadisenin divana konu olması dikkat çekicidir. Bu da isyanın tesirinin, şairin divanını tertip ettiği yıllarda hala devam ettiğini gösterir. Osmanlı Devleti için bu çok mühim hadisenin, idareye çok yakın bir Divan şairi tarafından nasıl anlaşıldığı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nâbî, Divan, Celâlî İsyanları.

Abstract

With his unique teaching ,advice and guiding wording, Nâbî is one of the most important names of Divan poetry. The poet who spent his first youth in Urfa, his ore was noticed by Muhasip Mustafa Pasha shortly after arriving in İstanbul and this ore was rewarded from the state official, and even from time to time by the sultan himself. The poet who spent most of his life in important cities of the period such as İstanbul, Edirne, Aleppo, witnessed the events in the Ottoman State closely in the 17th century. Besides writer and poetry, Nâbî who was an idea man, was not insensitive to the issues he witnessed, derived lessons for himself and his community. Almost all of the poet's works have traces from these lessons. The important work of Nabi, which is the subject of the study, is almost a summary of the six sultans' era witnessed by the poet. The poet sheds light all the important events of his period with history-related odes and historical poems in his Divan. It is the poem that the subject of the study is the first of these historical poems and with the title “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” related to Celâlî rebellions. It is noteworthy that the incident took place twenty years before the birth of the poet was the subject of the Divan. It shows that the effect of the rebellion still continued in the years when the poet's divan was organized. It will be tried to evaluate how this very important event for the Ottoman Empire was understood by a Divan poet very close to the administration.

Keywords: Nâbî, Divan, Celâlî Rebellions.

Giriş

Yusuf Nâbî 17. yüzyılın hatta tüm Divan şiirinin en büyük şairlerinden birisidir. Nâbî’nin eserlerinden yola çıkarak iyi bir eğitim aldığı ve kendisindeki yeteneğe uygun bir muhitte yetiştiği söylenilebilir. Şair, eser yazacak kadar Farsça, okuyup yorumlayacak ve beyit yazacak kadar Arapça bilmektedir. Son derece üretken olan şair, nazım-nesir karışık olmak üzere on eser bırakmıştır.

Urfa’da doğan şair, burada meslek hayatına başlamış, arzuhalcilik yapmış, tavsiye üzerine yirmili yaşlarda İstanbul’a gelmiş, kendisindeki cevher Musahip Mustafa Paşa tarafından fark edilmiş ve onun himayesine girmiştir. Hayatını hamisinin sayesinde rahat bir şekilde geçiren Nâbî, Musahip Mustafa Paşa’nın divan kâtipliğini ve kethüdalığını yapmıştır. Paşa’nın vefatından sonra Halep’e yerleşen şair ölümünden bir süre önce tekrar çok sevdiği İstanbul’a dönmüştür. İstanbul’a döndükten sonra darphane eminliği, baş mukabelecilik gibi görevlerde bulunmuştur.

*Dr. Öğrt. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, bahanurozkan@gmail.com.

Nâbî'nin öğretici, öğüt verici, yol gösterici bir üslubu vardır. Beyitlerindeki anlam derinliği ve hikmetten dolayı, Divan şiirinde hikmet vadisini açtığı gibi bu yolun en büyük temsilcisi olmuştur. Hikmetli şiir söyleme de o derece başarılı olmuştur ki bu yol, Nâbî ekolü adıyla anılmaya başlanmıştır. Şairin kendi asrında ve sonrasında bu tarzı devam ettiren muakkipleri olmuştur.

Şair, I. İbrahim, IV. Mehmet, II. Süleyman, II. Ahmet, II. Mustafa, III. Ahmet olmak üzere altı padişahın saltanatını görmüştür. Hayatı Urfa'da başlayan şair, daha sonra İstanbul, Edirne, Halep gibi siyasi-sosyal açıdan mühim olan şehirlerde yaşamıştır. Şairin, bu şehirlerde yaşaması, yöneticilere yakın görevlerde bulunması, ona, Osmanlı Devleti'nde yaşananları yakından müşahede etme olanağı sağlamıştır.

Şairin yaşadığı 17. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde uzun süreli saltanatların görülmediği, sıklıkla padişahların değiştiği, değişim esnasında cülus bahşişlerinin dağıtıldığı ve bu dağıtıma bağlı olarak devlet bütçesinde büyük açıkların yaşandığı bir yüzyıldır. Devlet yönetimindeki boşluk, valide sultanların yönetimde söz sahibi olması, ehil olmayan devlet adamı ve ulema atamaları, Celâlî İsyanları, Yeniçeri ayaklanmaları, uzun süren ve zaferle sonuçlanmayan savaşlar gibi içte ve dışta birçok sorunla mücadele eden bir ülke ortaya çıkarmıştır. Nâbî, böylesine karasız ve huzursuz bir dönemin hem tanığı hem aydını hem de şairi olmuştur. Şair, gerek hayatı esnasında ve gerekse günümüzde bir mütefekkir olarak kabul edilmiştir. Kendi hayatındaki müreffeh kapılıp dönemin gerçeklerinden uzaklaşmamıştır. Bilakis, eserlerinde içinde bulunduğu dönemin istikrarsızlığını, ahlaksızlığını, haksızlıklarını ve ıstıraplarını dile getirmekten geri durmamıştır. Şairin sanat anlayışı düşünmeye ve düşündürmeye ağırlık vermektedir. “İnsan, hayat ve toplumla ilgili görüşlerini, çağının huzur ve sükûndan yoksun insanına doğru yolu göstermeyi, öğüt vermeyi amaç edinmiş düşüncelerini, Nâbî şiirinde vermeye çalışmıştır (Mengi, 1987, 131)”.

Devletin içerisinde bulunduğu bu kötü döneme yakından şahit olan şair, eserlerinde, yaşanan olayları bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak ele almıştır. Son derece üretken olan Nâbî'nin hemen hemen bütün eserlerinde dönemin olaylarına dair izler bulmak mümkündür.

Şairin en bilinen eseri olan Hayrinâme, oğlu Ebu'lhayr Mehmet Çelebi'ye nasihat vermek için yazılmış gibi görünse de aslında içinde bulunulan yüzyılın tahlili niteliğindedir. Eserinde dönemin değerlendirmesini yapan şair, yozlaşan bazı meslek gruplarından, şeriattan ve doğru yoldan ayrılan insanlardan, haksızlıklardan dert yanar.

Şairin bir diğer eseri Surnâme, Edirne'de IV. Mehmet'in oğulları Şehzade Mustafa ve Şehzade Ahmet'in sünnet düğünlerini ve Hatice Sultan'ın düğününü anlatmaktadır (Arslan, 1999, 40). Eser dönemin idarecilerine, devlet adamlarına, sosyal hayatına, eğlence anlayışına, yemek kültürüne, düğün ritüellerine, teşrifatına, düğünden sonra yapılan at koşularına dair bilgiler içermektedir.

Nâbî'nin bir diğer eseri Erzurum, İstanbul, Manisa'da bulunan dostlarıyla yaptığı yazışmaların daha sonra toplanılmasıyla oluşan eseri Münşeât 'tır. Nâbî'nin eserinden, şairin, saray ve sanat camiasından geniş bir çevreye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Süslü nesir örneği olan eser, Nâbî'nin kendi hayatı, yakın dostları, dönemin ileri gelen devlet adamları ile ilgili bilgiler barındırmakla birlikte dönemin sosyo-kültürel hayatına da ışık tutmaktadır.

Nâbî memleketi Urfa'dan İstanbul'a geldikten sonra dönemin padişahına, sadrazamlarına ve devlet adamlarına kasideler ve tarihler sunma imkânı bulmuştur. Hatta padişah ile birlikte sefere çıkan şair, Kamanıçe Kalesini'nin fethi üzerine Fetihnâme-i Kamanıçe adını verdiği fethi konu edinen müstakil bir eser kaleme almıştır.

Tuhfatü'l-Harameyn ise, Nâbî'nin hac farizasını yerine getirmek üzere bir kabile ile yaptığı uzun hac yolculuğunu anlatır. Şair, bu yolculuktaki güzergâhları, ziyaretgâhları, mukaddes beldeleri ve kabirleri süslü bir şekilde anlatmıştır (Coşkun, 2002).

Nâbî'nin yukarıda zikredilen eserlerine bakıldığında amacı tarih yazmak olmayanların bile tarihî açıdan ciddi ehemmiyet arz eden metinler olduğu görülecektir. Nâbî'nin hemen hemen bütün eserleri edebî değerinin yanında, tarihî, kültürel, sosyal bir değer de taşımaktadır. Nâbî yazdığı eserleriyle, dönemini aydınlatmakla kalmamış, okucuya, olaylara bir aydın-şair gözüyle bakma olanağı sunmuştur. Bununla birlikte sadece Nâbî'nin eserleri bile Divan edebiyatının, sosyal hayattan ve dünya gerçeklerinden uzak olduğu yönündeki eleştirilere çok ciddi bir cevap mahiyetindedir.

Şairin tarih ile ilişkisi, zikredilen eserlerinden bağımsız olarak divanında da devam etmektedir. Şair, divanında bulunan yüz elli beş tarihle Divan edebiyatında tarih düşürme geleneğine en ehemmiyet gösteren isimlerden birisidir. Şairin, divanında “Tarihler” başlığı altında bulunan bölüm, olaylara ve tarihlere dair bilgiler verir.

Şairin divanında tarih muhtevalı olan kısım sadece tarihler başlığı altında bulunan manzumeler değildir. Şairin kaleme aldığı kasidelerinin bazıları da tarih konuludur. Şairin, II. Mustafa ve III. Ahmed için yazdığı cülûsiye kasideleri, Karlofça Anlaşmasının imzalanması üzerine Amucazade Hüseyin Paşa'ya yazdığı sulhiyye kasidesi, Musahip Mustafa Paşa'ya yazdığı idiyye ve azliye kasideleri, Teberdar Muhammed Paşa, Hacı Ali Paşa, Daltaban Mustafa Paşa, Rami Mehmet Paşa gibi isimlerin vezaret ve sadaret gibi makamlara atanmalarına yazdığı tebrik kasideleri, tarih muhtevalı şiirlerine örnek olarak verilebilir.

Divan Edebiyatında Tarih Düşürme Geleneği

İslam geleneği çevresinde oluşup gelişen Divan edebiyatının kaynağı Arap ve İran edebî gelenekleridir. Edebi sanatlar, vezin, nazım şekilleri, türleri ve mazmunlar gibi birçok özellik Arap ve Fars edebiyatından alınmıştır. Yine tarih düşme ya da tarih düşürme geleneğinin de menşeinin Fars edebiyatı olduğu bilinmektedir. Kaynağı Fars edebiyatı olan tarih düşme ya da düşürme geleneğini kısaca tanımlamak gerekirse, Arap harfleri ile oluşturulmuş sekiz kelimedeki her bir harfin rakamsal olarak bir değere karşılık gelmesine dayanan ve adına “Ebcad” denilen bir sistemdir. Bu sistemi kullanarak söylenilmek istenilen tarihin bir kelime, bir dize ya da cümle ile ifade edilmesine tarih düşmek, tarih düşürmek, tarih koymak, tarih çekmek ve tarihlemek gibi çeşitli adlar verilmiştir (Yakıt, 1992, 62).

Tarih düşürmeyi çok daha eski çağlara dayandıran görüşler olsa da birçoğu bilimsel açıdan ispatlanabilmiş değildir. Konuyla ilgili mevcut verilere bakıldığında, tarih düşürme geleneğinin XII. yüzyılda, önce Fars edebiyatında ortaya çıktığı, İslâm kültürünün etkisiyle Arap harflerini alan İranlılar'dan Türkler'e, Türkler'den de Araplar'a geçtiği bilinmektedir (Karabey, 2011, 80).

Tarih düşürme geleneğinin menşei Türk edebî geleneği olmamasına rağmen Divan edebiyatında yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Tarih düşme ya da düşürme edebiyatımızda 15. yüzyıldan sonra rağbet görmüş ve 18. yüzyılda da en parlak çağını yaşamıştır. Ele geçirilebilmiş ilk örnekler Fatih Sultan Mehmet zamanında, padişah tarafından yaptırılan cami için düşülen manzum tarihlerdir (İspirli, 2000, 79). Başlangıçta tarih manzumelerinde Arapça ve Farsça tercih edilmesine rağmen klasik dönem ve sonrasında tarih düşen şairlerin Türkçe'ye meylettikleri görülmektedir. 17. yüzyıl şairi Nâbî, 18. yüzyılda en parlak çağını yaşayacak olan tarih düşürmenin habercisi olarak kabul edilebilir.

Türk edebiyatında Ahmed Paşa, Hızır Bey, Hayâlî Bey, Tâcî Bey, Molla Lutfi, Necâtî Bey, Taşlıcalı Yahyâ, Edirneli Nazmî, Lâmiî Çelebi, Zâtî, Âşık Çelebi, Rûhî-yi Bağdâdî, Kafzâde Fâizî, Hâletî, Nev'îzâde Atâî, Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi, Fehîm-i Kadîm, Cevrî,

Nâilî-i Kadîm, Evliya Çelebi, Nâbî, Nedîm, Seyyid Vehbî, Nahîfî, Abdürrezzâk Nevres, Sünbülzâde Vehbî, Şeyh Galib, Enderunlu Fâzıl, Enderunlu Vâsıf, İzzet Molla, Pertev Paşa, Fatîn Efendi, Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Zîver Paşa, Eşref Paşa, Osman Nevres, Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, Senîh, Ahmed Lutfi Efendi, Şinâsi, Nâmık Kemal, Muallim Nâci, Recâizâde Mahmud Ekrem, Muallim Cûdî, Ali Emîrî Efendi, Üsküdarlı Talat gibi birçok şair tarih manzumeleri kaleme almıştır (Karabey, 2011, 80).

Tarih manzumesi yazan şairler yukarıdaki isimler olmakla birlikte Ahmed Paşa, Haşimî, İsmail Asım, Avnî (Fatih Sultan Mehmet), Muhibbî (Kanuni Sultan Süleyman), Antepli Aynî, iki bine yakın tarih manzumesi ile Surûrî, iki divanında toplam üç yüz elli sekiz tarih manzumesi bulunan Keçeci-zâde İzzet Molla (Şahin, 2011, 151), Bursalı Haşimî, Divan şiirinde bu sanatı kullanmada daha ön plana çıkan isimler olmuştur.

Tarih düşürme sanatına, Latin harflerinin kabulünden sonra da ilgi devam etmiştir. Ali Ekrem Bolayır, Ali Nihad Tarlan, Arif Nihat Asya, Yusuf Ziya Ortaç, Abdülbaki Gölpınarlı, Tahir Olgun, Kemal Edip Kürkçüoğlu, Mehmet Çavuşoğlu, İsmail Yakıt bu geleneği devam ettiren isimlerden bazılarıdır. Yakıt mahlası ile şiirler yazan İsmail Yakıt, hece ve aruz vezniyle düştüğü tarihleri yayımlamıştır (Yakıt, 2009, 213).

Divan edebiyatında çok rağbet gören tarih düşürme geleneği, şair için bir itibar vesilesi olmuş ve sıklıkla kullanılmıştır. Şairlerin bu sanatta hüner gösterebilmek adına sosyal hayatla ilgili hemen her şeye tarih düştükleri görülmektedir. Yine de tarih düşürmenin genellikle kullanıldığı konu başlıklarından bahsetmek mümkündür. Şairlerin, tarih düştükleri manzumelere bakıldığında saray, köşk, çeşme, hisar yapımı ve onarımı amaçlı yazılanlar ilk sıralarda görülür. Padişahların tahta çıkması, cülus dağıtması; vezaret-sadaret gibi yüksek mevkilere atanma ve azledilme tarih yazma sebebi olarak görülmüştür. Bunun yanında sel, yangın, deprem gibi doğal afetlerle birlikte salgın hastalıkların görüldüğü yıllara da tarih düştüğü tespit edilmiştir. Çeşitli konulardaki insanların ya da kendi yakınlarının doğum ve ölümlerine; genellikle şehzadeler için tertip edilen sünnet düğünlerine ve valide sultanların evlenmeleri sebebiyle düzenlenen düğün törenlerine tarih düşürmüşlerdir. Bunların dışında, yeni doğan çocuklara isim konulması; sefere çıkılması; zafer ve fetihler; tamamladıkları eserler şairlerin bu sanatı kullanmaları için kullandıkları müşterek vesileler olmuşlardır.

Yukarıda belirtildiği gibi tarih düşürme için ortak sebepler ve konular olsa da şairin tasarrufuna göre bu konular çeşitlenebilmektedir. Çalışmaya konu olan Nâbî, divanında zikredilen bu konuların dışında, hamisi Musahip Mustafa Paşa'nın sakal bırakmasına, oğlu Ebu'l-hayr Mehmet'in sakal bırakmasına, hatta senelerin bizzat kendisine tarih düşmüştür. Feyzi Efendi'nin kendi ölümü için tarih düşmesi bu sanat için dikkat çekici örneklerdendir. 1621 yılında Boğaz'ın donması ve üzerinde yürünebilir hale gelmesi gibi benzerine az rastlanan olaylarda da şairlerin tarih düştükleri görülmektedir. Neşâtî ve Hâşimî bu hadiseye tarih düşen şairlerdendir. Kedisinin ölümüne tarih düşüren Sürûrî ise, bu sanata nelerin konu olabileceğini gösteren müverrihlerden birisidir.

Şairlerin tarih düşürme metotları ve konuları değişiklik arzetsen de tarih düştükleri beyitlerde üslupları benzerlik gösterir. Şair, genellikle tarihi söyleme işini manzumenin son beytinde mahlasını kullanarak yapar ve olayın gerçekleştiği tarihi söylediğine dair açıklayıcı bir beyanda bulunur, devamındaki dizelerde ise ilgili tarih yer alır:

Mücevher harfden Nâfi yazıldı bir güzel târîh
Zihî Kâmil Efendi yapıdı mekteb-hâne i ulyâ T. 38

Genel temayül bu şekilde olsa da mahlasın kullanılmadığı tarih manzumelerine rastlamak mümkündür. Hatta tarih düşürdüğüne, söylediğine dair ibarelerin olmadığı tarih manzumeleri de bulunmaktadır:

Olub Bagdaddan Dâvud Paşa ref ile merdûd
Alî Paşa-yı âlî-câhı kıldı nasb Hân Mahmûd T.55

Tarihî manzumelerden özellikle kitabe olarak kullanılanlar birkaç beyit hatta tek beyitten oluşabilmektedir:

Didüm gûş eyleyince irtihâlin Meylîyâ târîh
Ulûmun ma'deni Müftî Efendi göçdi dünyâdan

Başlangıçta Arapça ve Farsça olarak yazılan tarih manzumeleri zamanla yerini Türkçe'ye bırakmıştır. Yazılan tarih manzumelerinden beğenilenlerin saray, çeşme, cami kitabesi olarak kullanılması, tarih düşürme sanatının Türk edebî geleneğinde bu denli büyük bir ilgi görmesinin sebeplerinden birisi olabilir.

Türk edebî geleneğine İran edebiyatından gelen, XV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan bu gelenekte Nâbî, tüm Divan edebiyatı geleneği içerisinde özel bir yere sahiptir. Divan edebiyatı geleneğinde genellikle görülen, yaşanan, bizzat tanığı olunan olaylara tarih düşürme görülürken şairin kendi doğumundan çok önce gerçekleşen Celâlî İsyanlarına tarih düşmesi dikkat çekicidir.

Celâlî İsyanları

Nâbî divanında bulunan yüz elli beş tarih manzumesi, divanın nüshalarında kronolojik sıralama, yani yazılış yılı gözetmeksizin sıralanmıştır. Bunlardan ilki, “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” başlığını taşıyan tarih manzumesidir ki bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

1550'den sonra belirginleşen 1596-1609 yılları arasında Anadolu'da başlayan asker ve halk ayaklanmalarına Celâlî İsyanı denilmektedir (Akdağ, 1999). 1519 yılında kendini mehdi ilan eden Bozoklu Şeyh Celal ismi 16 ve 17. yüzyılda çıkan tüm isyanlar için kullanılmıştır (Ünal, 2017, 3). Çalışmaya konu olan Celâlî İsyanını hazırlayan sebeplere, çalışmanın esas konusu olmadığı için kısaca değinilmeye çalışılacaktır.

Yeni okyanus ve kıtaların keşfi Anadolu'nun dünya ticareti yönünden ehemmiyetini kaybetmesine sebep olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti için iki farklı ekonomik soruna sebebiyet vermiştir ki bunlardan ilki iç piyasada ürettiği ürünlerin dışarıya eskisi kadar satılamaması, ikincisi ise transit ticaretinden elde ettiği gelirin azalmasıdır.

Aynı yıllar Osmanlı Devleti'nde toprak sisteminin de bozulduğu bir dönemdir. Toprak sisteminin bozulması, dirliği olanların ve maaşları toprak gelirleri ile ödenen sipahilerin zarara uğramalarına sebebiyet vermiştir. Bu gruplar da zarara uğramamak adına köylü ile mücadele içerisine girmişlerdir. Tarımla uğraşan Türk köylüsü, tarım gelirlerinin düşmesiyle kıyı şehirlere inmek yerine mevcut duruma alışmaya çalışmayı tercih etmiştir. Bu durum ticarete Türk dışı unsurların özellikle Yahudi, Ermeni ve Rumların söz sahibi olmalarına yaramıştır.

Ülkenin genel olarak geçirdiği iktisadî buhran piyasada para kıtlığının doğmasına, para kıtlığı da faizciliğin doğmasına sebep olmuştur. Faizciler durumdan faydalanıp, yasal faizin çok üzerinde tahsilat yapmaya, ödeyemeyen vatandaşın bağ, bahçe ve çift çubuğuna el koymaya başlamışlardır (Akdağ, 1946, 28-32).

Yeniçeri ocağı gibi ileri düzeyde devlet memurları yetiştiren kuruma Türk unsurlarının alınmaması, Türklerin siyasetten uzaklaşmasına, Türk aristokrat sınıfının oluşmamasına sebep olmuştur. Ayrıca yeniçerilerin askerlik dışında halkın yaptığı tüm işleri yapabilme yetenekleri ekonomik olarak da güçlenen bir yeniçeri sınıfı yaramıştır. Kendisindeki gücün farkına varan yeniçeriler de bu gücü kullanıp sık sık ayaklanmaktan geri durmamışlardır.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu ve Rumeli’de ortaya çıkan başıbozuk grupların, hatta genellikle medrese softalarının sebep olduğu soygunculuk, hırsızlık, haramilik gibi asayiş bozan olaylarda ciddi artışlar görülmektedir. Osmanlı devlet yönetimi bu olayları meşru yönetime isyan etme anlamına gelen “hurûc ale’s-sultân” olarak değerlendirmiş ve kaynaklarda bu ifade sık sık kullanılmıştır (İlgürel, 1999, 252).

Yukarıda kısaca bahsedilen bütün bu gelişmeler, Osmanlı Devleti’nde Celâli İsyancıları adıyla anılan dizi isyanlar dönemini başlatmıştır. İsyancılar, köylüler, askerler, talebeler, memurlar, başıboşlar tarafından çıkarılabilmektedir. Bu grupların başlattığı yağma ve zorbalık içeren bu hareketler, genellikle geçici çözümlerle bastırılmaya çalışılmıştır. İsyancı çıkarıcıların taleplerinin karşılanması ya da isyancı liderlerine memuriyetler verilmesi bu tarz çözümlerden bazılarıdır.

Özetle söylemek gerekirse Celâli İsyancıları, Osmanlı Devleti’nde çoğunluğu devlet memurları tarafından çıkarılan, devleti yıkmak, ele geçirmek ya da rejim değişikliği yapmak gibi amaçlar gütmeyen ve belli bir ideolojisi olmayan isyanlardır. Devlet erkânının ise isyanlara çözümü önce yerel güçlerin isyancılar karşı devreye sokulması, başarılı olunamaması halinde bölgeye başarılı olacağı düşünülen bir devlet adamının görevlendirilmesi, netice alınmadığında da isyancıların talep ettikleri makamlara tayinlerinin yapılması şeklinde olmuştur. Ortaya ise atandığı yeni görevlerde de devlete tam manasıyla güven vermeyen, küçük memnuniyetsizliklerde bile eski alışkanlıklara dönebilen hatta yeniden isyana cüret edebilen isyancı memurlar taifesi çıkmıştır.

Osmanlı vakayinamelerinin, sosyal ve ekonomik yönlerden, çok dar kaldığını düşünen Akdağ, Celâli İsyancıları’nın hakkıyla anlaşılabilmesi için vak’anüvis eserlerinin asla yetmeyeceğini, folklor araştırmalarından esaslı surette faydalanmak lâzım geldiğini ekler. Bu bağlamda Nâbî divanında bulunan ve Celâli İsyancıları konu edinen tarih manzumesinin bu görüşe paralel olarak tahlil edilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

Tarihî olayların daha derinlikli tahlil edilmesi gerekliliğinin dışında “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” başlıklı tarih manzumesinin dikkat çekici bir yanı da bulunmaktadır. 16. yüzyılın sonlarında başlayıp 17. yüzyılın ilk yıllarında son bulan bu hadise doğum tarihi 1642 (Diriöz, 1994, 27) olan Nâbî’nin divanında ilk tarih manzumesi olarak yer bulmuştur. Şairin kendi doğumundan çok önce cereyan eden bu hadiseye tarih düşmesi Divan şiiri geleneği açısından dikkat çekicidir. Genellikle yazdığı tarih manzumeleri ile yaşadığı döneme ışık tutan şair, kendisi dünyaya gelmeden vuku bulmuş bu hadiseyi de kendince değerlendirip okuyucusuna aktarmak istemiştir.

Celâli İsyancıları anlatan tarih manzumesi 1620 yılına aittir ki bu tarih, 1642’de doğduğu tahmin edilen şairin doğumundan 22 yıl öncesine tekabül etmektedir. Yazarın divanında bulunan tarih manzumelerinden yüz ellisinin yazılış sebebi bellidir (Temel, 2019, 143). Bunlardan “Tarih-i Zuhûr-ı Mîm ü Ayn” başlığı taşıyan ve Hz. İsa ile Mehdi’nin zuhurunu konu edinen ve “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” başlığıyla çalışmanın konusunu oluşturan iki manzume hariç tamamı şairin hayatı esnasında olan hadiseleri konu edinmektedir. Şairin dünyaya gelmesinden daha önce gerçekleşen bu ayaklanmaya tarih düşmesi dikkat çekicidir. Genellikle kendi yaşadıkları dönemdeki önemli hadiseler, yapım-onarım işlerine, mühim mevkilere yapılan atama ve azillere tarih düşürülen Divan edebiyatı geleneğinde, şairin kendisinin doğumundan yirmi yıl kadar önce gerçekleşmiş bir ayaklanmaya tarih düşmesi çok sık rastlanan bir durum değildir.

Yine şairin, Celâli İsyancıları için tarih manzumesi yazması, isyanların önemini göstermektedir. Şairin yıllar önce bitmiş olan isyanlara manzume yazması, isyanların tesirinin, sosyal hayatta devam etmekte ve halkın dimağında tazeliğini korumakta olduğunu

gösterir. Bu da isyanın yaptığı yıkımın bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Nitekim Celâlî İsyancıları hem Anadolu insanını hem de idareyi yoran yıpratıcı bir harekettir.

Şairlerin ve yazarların yazdıkları eserler tarih muhtevalı olmasa bile dönemlerinden az ya da çok izler taşır. Devrinin bir şahidi durumunda olan yazar ve şairlerin bıraktıkları eserler tarihin karanlık noktalarını aydınlatan bir vesika işlevi de görebilmektedir. Çalışmanın konusu olan tarih manzumesi ise daha ciddi bir değer taşımakta çünkü, şairi müşahit olmadığı, hatta hayata gelişinden çok önce vuku bulmuş bir hadiseyi okuyucuya aktarmak istemektedir.

Nâbî Divanında Celâlî İsyanı

Yukarıda kısaca sebeplerine, gerçekleştiği döneme ve kimler tarafından çıkarıldığına değinilen dizi isyanlar, Nâbî divanında altı beyitlik bir manzume olarak ele alınmıştır. “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” başlığını taşıyan manzume aruzun Feîlâtün Feîlâtün Feîlâtün Feîlün vezni ile yazılmıştır. Şair, manzumesine “Celâlî’nin mahvedilmesi/yok edilmesi için tarih” anlamına gelen başlığı vermeyi uygun görmüştür.

Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî

Dünyanın akılsızlardan oluşan bir grup, nimet ve itaat ülkesini bırakıp vatani terk etmişlerdi.

Bir bölük tâ’ife-i bî-hıredân-ı âlem
Milket-i feyz ü itâatdan idüp terk-i vatan

Şair, isyancıları dünyanın akılsızlarından oluşan bir taife olarak tarif etmiştir. İsyan hareketini terk-i vatana benzeten şair, vatani ise bereket ve itaat ülkesi olarak tanımlamıştır. Şairin bizzat tanımadığı bu isyancılar için dünyanın akılsızlarından oluşan bir taife tanımlaması yapması, daha ilk dizeden onlarla ilgili görüşünü ortaya çıkarmaktadır. Yine memleketi bereket, nimet, ihsan, bağış anlamlarına gelen feyz sözcüğü ile tanımlaması bu olayda, şairin hangi tarafta olduğunu açıkça göstermektedir.

Haddi aşırp, doğru yoldan çıkan bu taife isyan ederek, çiftçinin malını etek etek çaldılar.

İtdiler arşageh-i bagy ü taaddîde hurûc
Aldılar mâl-i zirâatgeri dâmen dâmen

İkinci beyitte aynı grubu azgın ve hadsizler olarak tanımlamış, çiftçinin malını etek etek çaldıklarını, söylemiştir. Şair, isyancıların yaptıkları yağma ve tahribin ciddi boyutlarda olduğunu anlatmak için etek etek tabirini kullanmıştır. Mübalağa, Divan şiiri geleneğinin en çok kullanılan sanatlarından olsa da şairin burada yaptığı mübalağa sanatına örnek olmaktan ziyade isyancıların yaptıklarını gerçekçi bir şekilde ortaya koymaktır. Aynı zamanda isyancıların en ciddi zarar verdiği grup sık sık mallarını yağma ettikleri köylülerdir.

İslam ülkesinde çok kargaşa çıkarıp kötülük ettiler. Onların dine ettiğini düşman etmedi.

Çok fesâd eylediler kişver-i İslâm içre
İtmedi anlarun itdüğünü dîne düşmen

Celâlî İsyancıları Anadolu’da ciddi sorunların sonuçları olarak ortaya çıksa da, bu isyanlar, yeni, birçok sorunun baş göstermesine sebebiyet vermiştir. İsyancıların bir dizi özelliği göstermesi yani devamlılık arz etmesi sorunların da devamlılığına ve derinleşmesine neden olmuştur. Celâlî İsyancıları, toprakla geçimini sağlayan, can ve mal güvenliği kalmayan köylüyü daha güvenli gördüğü şehir merkezlerine göçe zorlamıştır. Bu göç ise üretimin ve üretime dayalı vergi gelirlerinin azalmasına, şehir merkezlerinde nüfusun artmasına, tımar sisteminin bozulmasına sebep olmuştur. İsyancılar bastırılmaya çalışılırken verilen can kaybı özellikle genç nüfusta çok ciddi bir azalmaya neden olmuştur.

Sonuçları açısından bakıldığında küffar ile yapılan ve mağlubiyetle sonuçlanan bir savaş da benzeri sonuçlar doğuracaktır. Yani maddî-manevî büyük kayıplara sebebiyet verecektir. Şair de durumu, bunların dine yaptığını düşman yapmamıştır, şeklinde özetlemiştir.

İsyanın ve inadın sonuçları ortaya çıkınca, iki dilli Zülfikar, hükümdarın şeriatla verdiği fermanla çıkıp isyancıların başına gölge düşürecek.

Sâbit ü zâhir olunca eser-i bagy ü inâd
Zü'l-fekâr-ı dü-zebâna kalem-i mucize-fen

Dest-fermâ-yı ulu'l-emr şeriatle çıkup
Fark-ı bî-devletiyâna olıcak sâye-fiken

İki beytin birlikte anlamlandırıldığı bu dizelerde şair, isyancıların sonunun, Zülfikar'a benzettiği hükümdarın kılıcıyla olacağını belirtmiştir. Nâbî her ne kadar isyanlara bizzat şahit olmasa da neticelerini biliyor olması hatta neticelerinin tesirinin hala halk arasında hissediliyor olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim şairin, Zülfikar'ın, isyancıların başını alacağını söylemesi yersiz değildir. Celâlî İsyancılarının ilki olan hatta isyanların adıyla anılmasına sebep olan Şeyh Celal da dâhil olmak üzere Baba Zünnun, Kalender Çelebi gibi isyanın önemli önderleri padişah tarafından üzerlerine gönderilen kuvvetler tarafından öldürülmüşlerdir. Bunlardan sadece Karayazıcı Abdülhalim ölümden kaçarak bir mağaraya sığınma şansı yakalayabilmiş o da bu mağara da eceliyle ölmüştür. Yani şairin dediği gibi padişahın görevlendirdiği kişilerin kılıcı, yine padişahın fermanıyla isyancıların başını almıştır. Nâbî'nin bu tür öldürme emirlerinin, ulu'l-emr ve şeriatle çıktığını söylemesi de bu eylemlerinde padişahı mazur göstermek istediğinin bir göstergesidir.

Hasan, askerlerini de vücut ülkesinden çekti, yokluk ülkesine yerleşti.

Göçdiler dâr-ı bedenden didi Nâbî târîh
Askerin çekdi diyâr-ı ademe kondı Hasan

Şairin burada bahsettiği Hasan, Karayazıcı Abdülhalim'in yerine geçen kardeşi Deli Hasan ya da bir diğer isyan lideri Abaza Hasan Paşa olmalıdır. Şairin beden ülkesinden askerleri ile birlikte göçtüğünü söylediği Hasan yukarıda belirtilen her iki isim de olabilir. Çünkü isyanları neticesinde her ikisi de öldürülmüştür (Acun, 2002, 701; İlgürel, 1988, 10-11).

Celâlî İsyani için yazılan bu tarih manzumesinin birçok açıdan dikkate değer olduğu belirtilmiştir. Şairinin bizzat müşahede etmediği bir olaya tarih düşmesi, isyanların neticelenmesinden çok sonra bir tarihî manzumeye konu olabilmesi bu özelliklerinden ilkidir.

Nâbî'nin divanındaki bu tarih manzumesinin bir diğer önemli yanı şudur ki isyanları konu edinen müstakil tek manzumedir. 17. yüzyıl şairlerine bakıldığında, Celâlî İsyancılarının izleri, dönemin şairlerinden Râmî, Nâdirî, Yahyâ Bey, Atâyî, Mezâkî, Vecîhî, Sîmkeşzâde Feyzî, Sâbit, Hisâlî divanlarında da görülür (Keskin, 2009, 53). Ancak bu izler divanlardaki gazel ve kasidelerde birer beyit şeklindedir. Bu beyitlerin ortak noktası ise şairlerin isyancılara bakış açısıdır. Celâlîler, genellikle Osmanlı Devleti'nin güzelliğine, düzenine halel getiren sakala benzetilmiş, kılıçtan geçirilmeleri, tepelenmeleri tavsiye edilmiş, isyancıları dağıtanlara ise kasidelerle methiyeler yazılmıştır.

Yüz bulup hattun Celâlîveş helâk itdi bizi
Mülk-i Rûmı yohsa hâlî buldılar fırsat mıdır (Yahyâ G.128/3)

Celâlî-i hatı heb tığdan geçür şâhum
Nizâm-ı saltanat-ı hüsnüne haleldür bu (Sâbit G.270/2)

Atan geldi Celâlî fitnesin def' itdi 'âlemden
Memâlik gülşeni dest-i erâzilden emân buldı (Atâyî K.19/61)

Yukarıda ismi zikredilen 17. yüzyıl şairleri, Celâlî İsyanlarından eserlerinde bahsetmişler ancak bu genellikle gazel ve kasidelerdeki bir beyit şeklinde olmuştur. Nâbî'nin bu isyanlara müstakil bir manzume yazması, onun, sosyal meselelere ve halkın sorunlarına, çağdaşlarından daha duyarlı bir şair olduğunu gösterir niteliktedir.

Bunların dışında 18. ve 19. yüzyılda şairler, divanlarında, tıpkı Nâbî gibi isyanları konu edinen şiirler yazmışlardır. 19. yüzyılın ileri gelen şairlerinden Keçecizâde İzzet Molla'nın iki farklı divan tertibinde toplam üç yüz altmış altı tarih manzumesi bulunmaktadır. Bunlardan birisi divanın musammatlar kısmında bulunan on bentten oluşan muhammes tarihtir ki Vehhâbî İsyanı için yazılmıştır. Nâbî'den sonra Sâlim ve Nâfi'nin de isyanları konu edinen manzumeler yazdıkları görülmüştür.

Nâbî'den sonra isyan muhtevalı tarih manzumelerinin yazılıyor olması tarihi gerçekliğin bir gereği olarak da düşünülebilir ancak Nâbî gibi döneminde ve sonrasında üstat olarak kabul gören bir şairin, diğer şairler üzerindeki etkisi de göz ardı edilmemelidir. Zira Divan şiiri geleneği içerisinde yüzyıllar da şairler de birbirilerinden bağımsız düşünülemezler.

15. yüzyıldan beri edebiyatımızda görülen tarih düşürme geleneğinin tahta çıkma; düğün töreni; medrese, han, hamam, çeşme yapımı; doğum; askeri bir zafer; barış anlaşmaları gibi daha müspet hadiseler için kullanıldığı görülmektedir. Ölüm, şehadet, doğal afetler, salgın hastalıklar gibi menfî durumlar ise tarih düşürmede daha az tercih edilen konu başlıklarıdır. Şairlerin bu tercihlerinde, maddî-manevî birtakım beklentilerin tesiri olsa da olumsuz duygu, düşünce ve olayların terennümünün şair için daha zor olması da muhtemeldir. Zira Nâbî divanında bulunan tarihlerin büyük çoğunluğunun, mimarî eser yapımı, atama ve tayin, doğum, cülus, fetih, sünnet, eser tamamlama, padişah ziyaretleri, sakal bırakma gibi olumlu durumlar için yazıldığı görülür. Bunun yanında vefat için yazılmış on altı manzume ve çalışmamızın konusunu oluşturan Celâlî İsyanlarının anlatıldığı manzume hariç olumsuz hiçbir duruma tarih düşülmediğini görürüz. Nâbî divanında bu tür menfî durumlara yazılan tarih manzumeleri toplam tarihî manzumelerin yüzde onu kadarını oluşturmaktadır.

Olumsuz olayların terennümünün Nâbî gibi zamanın mütefekkeri olan bir şair için güç olabileceği belirtilmiştir. Şairin, aslında Osmanlı Devleti için büyük tavizler içeren Karlofça Antlaşmasını bile bir barış anlaşması şeklinde kabul edip üzerine Sulhiyye kasidesi yazması bu görüşü destekler niteliktedir. Osmanlı Devleti için gerileme döneminin başlangıcı olan ve büyük toprak kayıplarına sebebiyet veren anlaşmanın, şairin mısralarına bir Sulhiye olarak yansması, 16 yıl süren savaşın, savaştan bıkan halkın ve bu halkın bir temsilcisi olan şairin halet-i ruhaniyesini yansıtması açısından ciddi ehemmiyet arz etmektedir.

Çalışmaya konu olan Celâlî İsyanlarını anlatan tarih manzumesi isyanların üzerinden yıllar geçmesine rağmen toplum hafızasındaki yerini muhafaza ettiğinin adeta bir vesikası niteliğindedir. Nâbî, isyanı geçmişte yaşanmış bir hadise olarak ele almadığı gibi olaylar, yakın zamanda gerçekleşmiş gibi kaleme alınmıştır.

Sonuç

Divan şiirinin büyük şairi Nâbî, dönemine, olaylarına vakıf duyarlı bir isimdir. Hikemî tarzda yazdığı şiirleri öğüt verici, yol gösterici mahiyettedir. İstanbul, Halep, Edirne gibi Osmanlı Devleti için mühim merkezlerde ve idarecilere yakın yaşayan şair dönemin mühim hadiselerini bizzat müşahede şansı yakalamıştır. Olayları gözlemleyen, bunlardan ders çıkarabilen, şairliğinin yanında ciddi bir fikir adamı olan Nâbî, izlenimlerini, birikimlerini, görüşlerini okurları ile paylaşma yoluna gitmiştir. Bu yolda manzum-mensur on eser veren

şair divanında çoğu tarih muhtevalı kasidelerinin yanında yüz elli beş tarih manzumesi yazmıştır.

Çalışmaya konu olan Nâbî divanının ilk tarih manzumesi olan ve “Târîh Berây-ı Tedmîr-i Celâlî” başlığı taşıyan manzumenin, şairin dünyaya gelmeden gerçekleştiği ve bu bakımdan dikkat çekici olduğu daha önce belirtilmiştir. Genellikle yaşadığı dönemde ve müşahit olduğu olaylara tarih düşen şairin, kendisi dünyaya gelmeden çok önce meydana gelmiş bu hadiseye tarih düşmesi Divan şiiri geleneği açısından tahkike değer bir durumdur. Bu manzume, şairin, yüz elli beş tarih manzumesi içerisinde müşahidi olmadığı bir olaya düştüğü tek tarihtir.

Şair, isyanları ve isyancıları anlatırken, okuyucuda, olaylara bizzat tanık olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Bu da şairin, isyanlarla ilgili ciddi bilgi sahibi olduğunu gösterir. İsyanın tesiri hâlâ hissedilmekte ve toplum hafızasında yaşamaktadır.

Şair, manzumesinde isyancıları dünyanın akılsızlarından oluşan bir taife olarak tarif etmiştir. Aynı insanların haddi aşırıp azgınlık yaparak doğru yoldan çıktığını ve bereket ülkesini terk ettiklerini, çiftçinin malını etek etek çaldıklarını söylemiştir. Şair, şiirin devamındaki beyitlerde, bunların dine ettiklerin küffarın etmediğini, bu azgınlıklarının neticesinde isyancıların başının gövdesinden şeraitin emriyle ayrıldığını, eklemiştir.

Nâbî'nin Celâlî İsyanlarına tarih manzumesi yazması, isyanların tarih manzumelerine konu olabileceğine göstermiştir. Şairin divanını tertip ettiği 17. yüzyıldan sonraki yüzyıllarda, Sâlim'in Patrona Halil İsyanına, Şair Nâfi'nin Mısır'daki isyana, Keçecizâde İzzet Molla'nın Vehhâbî İsyanlarına tarih manzumeleri yazmalarında Nâbî'nin tesiri olabilir.

Yine 18. yüzyılın ve tüm Divan şiirinin tarih düşürmedeki en büyük ustası Sürûrî'nin, şahit olmadığı hadiselerle tarih düşmesinde Nâbî'den etkilenmiş olma ihtimali vardır. Şair, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan kendi zamanına kadar tüm padişahların tahta çıkış yıllarına tarih düştüğü gibi, üslubunu beğenmediği tarihlere de manzume yazıp tarih düşürmekten geri kalmamıştır.

Kaynakça

- Acun, F. (2002). Celâlî isyanları. *Türkler*, c.9, 695-710.
- Akdağ, M. (1946). Celâlî isyanlarının başlaması. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, c.4., s.1, 23-50.
- Akdağ, M. (2013). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası Celali isyanları*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Arslan, M. (1999). *Türk edebiyatında manzum surnameler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Bilkan, A. F. (2011). *Nabi divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bilkan, A. F., (2012). *Şair Nâbî: hayatı, edebî kişiliği ve eserleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (1914). 19. yüzyılın sosyal ve siyasal olaylarına bir bakış: bir tarih üstadı Nâfi ve tarih manzumeleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, s. 52, 85-104.
- Coşkun, M. (2002). *Manzum ve mensur Osmanlı hac seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfatü'l-Harameyn'i*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Diriöz, M. (1994). *Eserlerine göre Nâbî*. İstanbul: Fey Vakfı.
- İlgürel, M. (1988). Abaza Hasan Paşa mad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.1, 10-11.
- İlgürel, M. (1999). Celâlî İsyancıları mad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.7, 298-300.

- İspirli, S. A. (2000). Türk edebiyatında tarih düşürme geleneği. *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 14, 79-89.*
- Karabey, T. (2011). Tarih düşürme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 40, 80-82.*
- Keskin, N. İ. (2009). *Sosyal hayatın 17. yüzyıl dîvân şiirine yansımaları ve anlam çerçeveleri.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mengi, M. (1987). *Divân şiirinde hikemî tarzın büyük temsilcisi Nâbî.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Şahin, E. S. (2011). Keçeci-zâde İzzet Molla'nın yazdığı tarih manzumeleri. *Gazi Türkiyat, s. 9, 149-163.*
- Temel, E. (2019). *Nâbî'nin tarih manzumeleri.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Tökel, D. A. Bir divan şairi gözüyle Patrona Halil. *Dergah Dergisi.*
- Ünal, M. A. (2017). *Osmanlı'dan günümüze eşkıyalık ve terör.* editör Osman Köse, Samsun: İlkadım Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.
- Yakıt, İ. (1992). *Türk İslâm kültüründe ebced hesabı ve tarih düşürme.* İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yakıt, İ. (1999). Yakut'un kendi seyahatlerine düşürdüğü tarihler, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 39, 211-219.*
- Yalçınkaya, Ş. (2012). *Nâbî'nin nâsırlığı ve Kamanıçe Fetih-nâmesi.* İzmir: Kanyılmaz Matbaası.